

Między Rosją a Turcją – próby współpracy między republikami południowokaukaskimi w latach 1918-1921

Paweł Olszewski

21 czerwca 1921 r. przedstawiciele emigracyjnych rządów Gruzji, Armenii, Azerbejdżanu i Górali Północnego Kaukazu podpisali deklarację o współpracy. Jej celem było stworzenie Konfederacji Kaukaskiej, która miała powstać na terenach Kaukazu wyzwolonych spod zależności od Rosji Sowieckiej. Deklaracja służyła stworzeniu podstaw współpracy między przedstawicielami antysowieckich, kaukaskich ośrodków emigracyjnych. Jednak antagonizmy, przede wszystkim ormiańsko – azerbejdżańskie, spowodowały, iż bardzo szybko Ormianie wycofali się z tej współpracy¹.

Utrzymujące się spory między emigracyjnymi liderami narodów południowokaukaskich miały genezę w konfliktach etniczno–religijno-ekonomicznych, które istniały na Kaukazie Południowym (Zakaukaziu) już w XIX w. i na początku XX w. konflikty te uległy eskalacji w okresie I wojny światowej oraz po jej zakończeniu, gdy w regionie utworzono trzy niepodległe republiki. Zależności gospodarcze i geopolityczne między tymi państwami spowodowały, że pomimo wzajemnych konfliktów, musiały one podejmować próby współdziałania wobec zagrożenia ich niepodległości ze strony Turcji i Rosji, które dążyły do zajęcia Kaukazu Południowego. Celem artykułu jest przedstawienie prób współpracy między republikami zakaukaskimi w latach 1918-1921, które miały duży wpływ na relacje między przedstawicielami emigracji południowokaukaskiej w okresie międzywojennym.

Na ogłoszenie niepodległości Gruzji 26 maja 1918 r. oraz Azerbejdżanu i Armenii 28 maja 1918r. duży wpływ miało kształtujące się już od przelomu XIX i XX w. poczucie odrębności narodowej wśród Gruzinów, Ormian i Azerbejdżan, które uległo intensyfikacji w wyniku rewolucji lutowej i październikowej w Rosji. Istotne znaczenie miało także dążenie Turcji do podporządkowania Zakaukazia, jak również antagonizmy między Gruzinami, Ormianami i Azerbejdżanami, które sprawiły, że Zakaukaska Federacyjna Republika Demokratyczna została rozwiązana².

¹ Archive du Ministère des Affaires Étrangères, Paris (MAE P), Série: Société des Nations (SN), vol. 2075, C. 233 M171-1921-VII, 19.07.1921 Genève, s.84-89; P. Libera, *Zarys historii ruchu prometejskiego*, [w:] *II Rzeczpospolita wobec ruchu prometejskiego*, redakcja naukowa, wstęp, wybór i opracowanie P. Libera, Warszawa 2013, s.40-41.

² T. Swietochowski, *Russian Azerbaijan 1905 – 1920. The Shaping of National Identity in a Muslim Community*, Cambridge 1985, s. 119 – 130; W. Materski, *Georgia Rediviva. Republika Gruzińska w stosun-*

Szczególnie silny w tym czasie był konflikt ormiańsko – azerbejdżański. Wynikał on z narastającej wśród Azerbejdżan postawy protureckiej od czasu rewolucji październikowej. Do wzrostu wrogości Azerbejdżan wobec Ormian przyczyniły się także walki ormiańsko – azerbejdżańskie w Baku na przełomie marca i kwietnia 1918 r., w wyniku których zginęło około 3000 Azerbejdżan. Zostały one sprowokowane przez bolszewików sprawujących władzę w tym mieście³.

Z kolei Ormianie byli wrogo nastawieni wobec Azerbejdżan i generalnie ludności muzułmańskiej z powodu deportacji ludności ormiańskiej w Turcji w latach 1915 – 1916, której efektem było wiele tysięcy ofiar⁴. Część tureckich Ormian, którzy uniknęli prześladowań, przybyło u schyłku 1917 r. na Zakaukazie, przede wszystkim do Armenii Rosyjskiej, tworząc społeczność uchodźców liczącą blisko 0,5 mln osób. Jednocześnie Ormianie prezentowali postawy prorosyjskie, uważając Rosję, także bolszewicką, za protektora przed prześladowaniami ze strony Turcji i muzułmanów⁵.

Po ogłoszeniu niepodległości republik zakaukaskich nie zmieniła się zasadniczo sytuacja regionu w zakresie bezpieczeństwa, któremu nadal zagrażało podporządkowanie ze strony Turcji. Pod jej naciskiem rządy państw południowokaukaskich były zmuszone podpisać oddzielne traktaty pokojowe z Turcją w Batumi 4 czerwca 1918 r.⁶.

Politycy gruzińscy, obawiając się ekspansji Turcji, wykorzystali zainteresowanie Rzeszy Niemieckiej ograniczeniem wpływów Turcji w tym regionie i podpisali z przedstawicielami rządu niemieckiego w Poti 28 maja 1918 r. porozumienia o

kach międzynarodowych 1918 - 1921, Warszawa 1994, s. 49 – 53; A. Furier, *Droga Gruzji do niepodległości*, Poznań 2000, s. 93 – 95; P. Olszewski, *Polityka państw Ententy wobec Zakaukazia w latach 1918 – 1921*, Piotrków Trybunalski 2001, s. 31 – 35.

³ R. G. Hovannisian, *Armenia on the Road to Independence 1918*, Berkeley and Los Angeles 1967, s. 148 – 149; T. Swietochowski, *Russian ...*, s. 115 – 117; A. L. Altstadt, *The Azerbaijani Turks. Power and Identity under Russian Rule*, Stanford 1992; s. 85 – 87; P. Adamczewski, *Górski Karabach w polityce niepodległego Azerbejdżanu*, Warszawa 2012, s. 80 - 81.

⁴ Deportacje te miały charakter czystek etnicznych oraz ludobójstwa w wyniku których według różnych danych śmierć poniosło od 600 000 do 800 000 Ormian – Y. Ternon, *Ormianie. Historia zapomnianego ludobójstwa*, Kraków 2005, s. 207- 261; R. G. Suny, *Looking toward Ararat. Armenia in Modern History*, Bloomington and Indianapolis 1993, s. 106 – 115; J. Zdanowski, *Stosunki Międzynarodowe na Bliskim Wschodzie w XX wieku*, Kraków 2012, s. 91 – 97.

⁵ R.G. Hovannisian, *The Republic of Armenia. Volume I: The First Year, 1918 -1919*, Berkeley 1971, s. 13 – 15; R. G. Suny, *Looking toward Ararat, Armenia in Modern History*, Bloomington and Indianapolis 1993, s. 109 – 115, s. 125.

⁶ National Archives, Washington DC (College Park MD) (NA W), General Records of the Department of State. Record Group 59 (RG 59), Records of the Department of State relating to political relations between Russia and the Soviet Union and other states 1910-1929 M340 (M340), Roll 7, dok. 761.67/6: From Bliss to Secretary of State, 2.10.1918 Hague, s.1 - 2; 3. Авалов, *Независимость Грузии в международной политике 1918 – 1921 гг.*, Нью-Йорк 1982, s. 95 – 96; T. Swietochowski, *Russian ...*, s.130; W. Materski, *Georgia ...*, s. 54 – 55.

współpracy. W ich wyniku w republice znalazły się oddziały wojsk niemieckich, liczące około 30 000 żołnierzy⁷.

Natomiast rząd Azerbejdżanu opowiedział się za bliższą współpracą z Turcją. Pomoc militarna Turcji miała posłużyć rządowi Azerbejdżanu, który przebywał w Gandzy, do odbicia Baku – stolicy kraju i centrum przemysłu naftowego, kontrolowanego przez bolszewików. Także Turcy byli zainteresowani zdobyciem Baku, dlatego w tym celu powołali w końcu maja 1918 r. tzw. „Armię Islamu” pod dowództwem Nuri Paszy, liczącą 6000 żołnierzy tureckich oraz 12000 ochotników muzułmańskich i członków formacji azerbejdżańskich⁸. Przyjęcie postawy pro-niemieckiej przez Gruzję i protureckiej przez Azerbejdżan nie sprzyjało współpracy obydwu państw, zwłaszcza, że Niemcy i Turcja zaczęły rywalizować o surowce naturalne Zakaukazia⁹.

W czerwcu 1918 r. doszło do zaognienia relacji azerbejdżańsko – ormiańskich spowodowanego ofensywą zorganizowaną przez bolszewickie władze Baku, które postanowiły zdobyć Gandzę. Zaczęła się ona 10 czerwca 1918 r. Oddziały bolszewickie składające się głównie z Ormian, rozpoczęły represje wobec muzułmanów. Atak bolszewików u schyłku czerwca 1918 r. powstrzymała Armia Islamu, która rozpoczęła kontrofensywę, docierając do przedmieść Baku w końcu lipca 1918 r.¹⁰

Pomimo obalenia władzy bolszewickiej w Baku i uzyskania pomocy ze strony sił brytyjskich z Persji północnej, słabe oddziały ormiańsko – rosyjskie nie zdołały obronić miasta przed formacjami Nuri Paszy¹¹. 16 września 1918 r. zajęły

⁷ Политика Германии в Закавказье 1918 году. Сборник документов, ред. Г. В. Пипия, Тбилиси 1971, s. 16, s. 34 – 35, s. 50; З. Авалов, op. cit., s. 65 – 66; W. Materski, *Gruzja i Mocarstwa 1917 - 1921, Część I: 1917 – 1918*, „Studia z dziejów ZSRR i Europy Środkowej”. T. XXIII (1987), s. 98 – 99; A. Furier, op. cit., s. 97.

⁸ W. E. D. Allen, P. Muratoff, *Caucasian Battlefields. A History of the Wars in Turco – Caucasian Border 1821 – 1921*, Cambridge 1953; T. Swietochowski, *Russia and Azerbaijan. A Borderland in Transition*, New York 1995, s. 70 – 71; P. Adamczewski, op. cit., s. 86 – 87.

⁹ Ministère de la Defense, Service Historique de l'Armée de Terre, Château de Vincennes (AA), Série: 16N (16N), vol. 3184, 26d nr 2, Situation au Caucase Rapports du Colonel Chardigny (12.05-2.06.1918), s. 3 – 4; Archive du Ministère des Affaires Étrangères, Nantes (MAE N), Rome Quirinal Ambassade Série A (Rome A), vol. 620, côte 25-8 Arménie 1918, télégramme du consul de France, Genève à Paris nr 123, 17.07.1918 Genève; ibidem, Athènes Fonds A, vol. 386, 11 – Politique Étrangère A. Presse de Turquie 30.09.1918.

¹⁰ T. Swietochowski, *Russian ...*, s. 133, B. Patlewicz, *Azerbejdżańska droga do pierwszej niepodległości*, Szczecin 2016, s. 142.

¹¹ AA, 16N, vol. 3186 nr 31 (20), de Chardigny à Paris - Guerre nr 1, 10.08.1918 Kasvin; MAE P, Série: Levant 1918 - 1940, Caucase - Kurdistan (Caucase – Kurdistan), vol. 2, de Chardigny à Paris - Guerre nr 11 - 13, 1.09.1918 Enzeli, s. 263; ibidem, Consul de France à Tauris à Ministère des Affaires Étrangères nr 3, 13.09.1918 Recht, s. 259; ibidem, de Roux à Paris nr 200, 17.09.1918 Bagdad, s. 274 - 275; A. Rawlinson, *Adventures in the Near East 1918 – 1922*, London 1923, s. 73 – 79, s. 93; G. A. Brinkley, *The Volunteer Army and Allied Intervention in a South Russia, 1917 – 1921. A Study in Politics and Diplomacy of the Russian Civil War*, Notre Dame 1966, s. 89, s. 95 – 97.

one Baku. Przed ich wkroczeniem bakijscy Azerbejdżanie oraz muzułmańskie oddziały nieregularne rozpoczęły plądrowanie ormiańskich dzielnic miasta, zabijając około 9000 Ormian. Wydarzenia te pogłębiły wrogość między Azerbejdżanami i Ormianami¹².

Przyczyniła się do niej także sytuacja w Górskim Karabachu zarządzanym przez ormiański Ludowy Rząd Karabachu. Nuri Pasza zażądał, aby Ludowy Rząd Karabachu podporządkował się rządowi azerbejdżańskiemu oraz zgodził się na obecność wojsk tureckich. Ponieważ karabachscy Ormianie odrzucili te żądania, wojska tureckie wkroczyły 8 października 1918 r. do Górskiego Karabachu. Spowodowało to wybuch walk ormiańsko – muzułmańskich. Wojska tureckie nie opanowały całego regionu, którego góryste części nadal kontrolowali ormiańscy partyzanci¹³.

Zakończenie I wojny światowej zmieniło sytuację na Kaukazie Południowym z którego wycofały się wojska tureckie i niemieckie, natomiast wkroczyły oddziały brytyjskie¹⁴. W Azerbejdżanie nadal utrzymywały się silne sympatie protureckie, na które obok silnych związków etnicznych i językowych między Azerbejdżanami Turkami, duży wpływ miała obecność w tej zakaukaskiej republice kilkuset tureckich oficerów i żołnierzy, którzy po kapitulacji Turcji wstąpili do armii azerbejdżańskiej¹⁵.

Istniejące wcześniej antagonizmy między republikami nie sprzyjały nawiązaniu między nimi współpracy. Wynikało to przede wszystkim ze sporów terytorialnych między państwami południowokaukaskimi, które pojawiły się po ogłoszeniu ich niepodległości i uległy pewnemu wygaszeniu w trakcie dominacji militarnej Niemiec i Turcji na Zakaukaziu od początku czerwca do początku listopada 1918 r.

Brytyjczycy, którzy byli zainteresowani eksploatacją bogactwa naturalnych Zakaukazia, próbowali zakończyć te konflikty, po to aby wprowadzić stabilizację w regionie i ułatwić swoim firmom wywóz zakaukaskich surowców. Jednym z konfliktów było spór ormiańsko – gruziński o władzę nad powiatami achalkalaskim i borczalińskim. Były one ważne ze względów gospodarczych, ponieważ w powiecie borczalińskim w Alaverdi znajdowały się kopalnie miedzi. Początkowo północną część tego obszaru okupowały wojska niemieckie, natomiast południową tureckie. Po zakończeniu I wojny światowej Niemcy przekazały Gruzji kontrolę nad oku-

¹² MAE P, Série: Europe 1918-1940, URSS (URSS), vol. 832, côte Azerbaïdjan 1918, de Chardigny à Paris-Guerre nr 35, 30.09.1918 Enzeli, s. 6; T. Swietochowski, *Russian ...*, s. 139; P. Adamczewski, *op. cit.*, s. 87.

¹³ R. G. Hovannisian, *The Republic ...*, Vol. I ..., s. 83 – 85; A. Ter Minassian, *La République d'Arménie 1918 -1920*, Paris 1989, s. 133.

¹⁴ MAE P, Caucase-Kurdistan, vol. 3, de Gager à Paris, 14.01.1919 Baku, s.63; ibidem, URSS, vol.833, de Chardigny à Paris nr 112, 04.01.1919 Tiflis, s.120; Documents on British Foreign Policy. 1919 – 1939. First Series (DBFP), vol. III, London 1949, s. 482; А. Б. Каднищев, *Интервенция и гражданская война в Закавказье*, Москва 1960, s. 164; P. Olszewski, *Polityka państw ...*, s. 51 – 53, s. 59 - 60.

¹⁵ T. Swietochowski, *Russian ...*, s. 140 - 141.

powanymi wcześniej terenami, natomiast Turcja - Armenii. Konflikt rozpoczął się 5 grudnia 1918 r., gdy powiatu achalkalaski zajęły wojska gruzińskie. Rząd ormiańskim zaprotestował przeciwko tym działaniom, wprowadził tam także swoje oddziały oraz zajął zbrojnie część powiatu borczalińskiego. 9 grudnia 1918 r. rozpoczęły się walki gruzińsko – ormiańskie. 14 grudnia Ormianie przeszli do ofensywy w powiecie borczalińskim, która jednak została zatrzymana przez kontruderzenie wojsk gruzińskich¹⁶.

Rząd gruziński chciał zakończyć konflikt z Armenią, dlatego zwrócił się z prośbą o mediacje do przedstawicieli Wielkiej Brytanii i Francji w Tyflisie (Tbilisi). 25 grudnia 1918 r. ustalono, że wojska gruzińskie i ormiańskie wrócą na pozycje sprzed wybuchu konfliktu. W powiatach: borczalińskim i achalkalaskim utworzono strefy neutralne, oddzielające wojska gruzińskie od ormiańskich, które miały być obsadzone przez niewielkie oddziały brytyjskie i zarządzane przez brytyjskich oficerów w imieniu zwycięskich mocarstw. Postanowiono także, że o ostatecznej przynależności tych ziem zadecyduje Konferencja Pokojowa w Paryżu. 31 grudnia 1918 r. podpisano gruzińsko – ormiańskie zawieszenie broni, natomiast 25 stycznia 1919 r. wprowadzono oddziały brytyjskie i administrację aliancką do obydwóch stref neutralnych¹⁷.

Na początku kwietnia 1919 r. dowódca wojsk brytyjskich na Zakaukaziu gen. William N. Thomson próbował doprowadzić do ostatecznego ustalenia granicy gruzińsko – ormiańskiej w okręgach borczalińskim i achalkalaskim i wycofania wojska angielskich z tego obszaru. Proponował przekazanie Armenii spornej części regionu borczalińskiego, natomiast Gruzji achalkalaskiego. Jednak nie udało się dojść do porozumienia w tej kwestii¹⁸.

Natomiast rząd w Tyflisie nawiązał współpracę z władzami Azerbejdżanu. Wynikało to ze wspólnego dla obydwu państw zagrożenia ze strony Armii Ochotniczej – rosyjskiej zbrojnej formacji antybolszewickiej wspieranej przez zwycięskie

¹⁶ W. Woytinsky, *La Démocratie Géorgienne*, Paris 1921, s.180 – 181; 3. АВАЛОВ, *op. cit.*, s. 167 - 168; W. Materski, *Georgia ...*, s. 87 – 88; R. G. Suny, *The Making of the Georgian Nation*, Bloomington and Indianapolis 1994, s. 202.

¹⁷ Bibliothèque de Documentation Internationale Contemporaine, Nanterre, France, Archives de la République Indépendante de la Géorgie (1918 – 1921) (AR), bob. 68, from Ministry of Foreign Affairs of Georgia to the Chief of English Mission, 8.02.1919 Tiflis; MAE P, URSS, vol. 833, de Chardigny à Paris-Guerre nr 112, 04.01.1919 Tiflis, s.120; *ibidem*, vol. 3, note de la Delegation de la République Géorgienne à Ministre des Affaires Étrangères de la France, 30.01.1919 Paris, s.215-216; W. Woytinsky, *op. cit.*, s.183; F. Kazemzadeh, *The Struggle for Transcaucasia (1917 – 1921)*, New York 1951, s. 180 – 181.

¹⁸ MAE P, Caucase-Kurdistan, vol. 4, de Chardigny à Paris-Guerre nr 27, 12.04.1919 Tiflis, s.84-85; NA W, Records of the American Commission to Negotiate Peace. Record Group 256 (RG 256), General Records of the American Commission to Negotiate Peace, 1918 – 1931 M820 (M820), Roll 223, dok. 184.01602/23, Tiflis Party Russian Filed Mission Report on Transcaucasia and Daghestan (Report on Transcaucasia), 15.04.1919 Tiflis, s. 20, s. 24, s. 45; AR, bob. 70, Conference of 9-17.04.1919 in Tiflis, s. 1-2; R. G. Hovannisian, *The Republic ...*, Volume I ..., s. 341.

mocarstwa, która na początku 1919 r. umocniła swoją pozycję militarną na Kaukazie Północnym. Jej dowódca gen. Anton Denikin był przeciwnikiem niepodległości republik południowokaukaskich, uważając Kaukaz Południowy za część terytorium rosyjskiego¹⁹.

Konflikt między Armią Ochotniczą a republikami zakaukaskimi rozpoczął się już w lipcu 1918 r. na tle sporu między „ochotnikami” i Gruzją o zwierzchnictwo nad Abchazją²⁰. Wojska gruzińskie w kwietniu 1919 r. zdobyły część Abchazji zajmowanej wcześniej przez „białych”. Przedstawiciele dowództwa brytyjskiego na Zakaukaziu próbowali doprowadzić do zakończenia konfliktu. Jednak, ponieważ nie mogli dać gwarancji, że Armia Ochotnicza nie zaatakuje sił gruzińskich, próba pośrednictwa brytyjskiego zakończyła się fiaskiem²¹. Sytuacja wojskowa w Abchazji od kwietnia 1919 r. uległa stabilizacji. Armia Ochotnicza zagrażała także Azerbejdżanowi, ponieważ do końca maja 1919 r. zajęła Dagestan²².

Natomiast inaczej wyglądały relacje między „ochotnikami” i Armenią. „Biali” także nie uznawali niepodległości tej republiki, ponieważ jednak nie graniczyła ona z terenami do których pretendowali „ochotnicy”, relacje między rządem w Erywanii a dowództwem Armii Ochotniczej były poprawne. Zresztą Ormianie uznawali gen. A. Denikina za reprezentanta dawnej Rosji, ich tradycyjnej protektorki²³.

Na początku 1919 r. doszło do pogorszenia stosunków między Armenią i Azerbejdżanem z powodu Górskiego Karabachu. Po wycofaniu wojsk tureckich z regionu jego znaczną część opanowali partyzanci ormiańscy. Jednak 15 stycznia 1919 r. gen. W. N. Thomson przekazał władzę nad Górskim Karabachem Azerbejdżanowi²⁴. Wynikało to z proazerbejdżańskiej postawy dowództwa bry-

¹⁹ P. Olszewski, *Polityka państw ...*, s. 45 – 46.

²⁰ G. A. Brinkley, *op. cit.*, s. 50; W. Materski, *Georgia ...*, s. 74 – 76.

²¹ MAE P, Caucase-Kurdistan, vol. 3, de Chardigny à Paris-Guerre nr 9, 03.02.1919, s. 243; *ibidem*, URSS, vol. 626, télégramme de Neratoff à Maklakoff, 22.02.1919 Ekaterinodar, s.120; MAE N, Londres B, vol. 45, de Pichon à Londres nr 7789, 28.12.1918 Paris, s. 2 – 3; AA, 16N, vol. 3188, Dossier 2, de General Berthelot à General Commandant les A.A. ..., 01.03.1919, s. 1-2; AR, bob. 6, From Forestier-Walker to the Minister of Foreign Affairs of Georgia, 29.01.1919; *ibidem*, From gen. Thomson to Premier Minister of Georgian Government, 12.04.1919 Tiflis; NA W, RG 256, M820, Roll 223, dok. 184.01602/6, From Berry to Ammission Paris, Misc 768 F-2-4, 21.03.1919 Ekaterinodar, s. 3-4, s. 6; *ibidem*, dok. 184.01602/28: From B. B. Moore to Ammission Paris, Misc 833, 20.04.1919 Tiflis, s.1 – 2; W. Materski; *Georgia ...*, s. 119.

²² MAE N, Londres B, vol. 45, de Chardigny à Guerre - Paris nr 163, 26.02.1919 Tiflis; *ibidem*, de Nabokoff à Sazonov, 27.02.1919 Londres; AA, 16N, vol. 3060 Dossier 3 (65), Anglais au Caucase, 19.03.1919 Paris, s. 3 - 4; NA W, RG 256, M820, dok. 184.01602/13: From B. B. Moore to Ammission Paris Misc 825, 18.03.1919 Tiflis, s. 3; Papers Relating to the Foreign Relations of the United States. 1919 Russia (FRUS 1919 Russia), Washington 1937, s. 761; G. A. Brinkley, *op.cit.*, s. 148 - 149; s. 157 - 160.

²³ NAW, RG 256, M820, Roll 223, dok. 184.01602/23: Report on Transcaucasia, 15.04.1919 Tiflis, s. 42; *ibidem*, dok. FW.184-1602/23: Supplementary report on the situation in Armenia (Supplementary report), 18.04.1919 Erivan, s. 96.

²⁴ MAE P, Caucase-Kurdistan, vol. 4, Communiqué Officiel de la Mission Anglaise, 03.04.1919 Baku, s. 102; MA N, Trebizonde, vol. 77, de Poidebrad à Chardigny, 23.02.1919 Erivan, s. 1; P. Adamczewski, *op. cit.*, s. 96 -97.

tyjskiego na Zakaukaziu i służyło uzyskaniu przychylności rządu Azerbejdżanu dla wywozu azerbejdżańskich bogactw naturalnych przez firmy brytyjskie²⁵. Ormianie z Górskiego Karabachu w lutym 1919 r. odrzucili tę decyzję, proklamując region częścią Armenii. Podobne stanowisko przyjął rząd w Erywanii²⁶. Władze brytyjskie próbowały spacyfikować sytuację, wysyłając w marcu 1919 r. do stolicy Karabachu - Szuszy - niewielki oddział zbrojny²⁷. Jednak nie zapobiegł on walkom ormiańsko – azerbejdżańskim, które rozpoczęły się na początku czerwca 1919 r.²⁸. Co prawda, ostatecznie w sierpniu 1919 r., walki te wygasły i Ormianie z Górskiego Karabachu uznali tymczasową władzę Azerbejdżanu, jednak w tym regionie sytuacja nadal nie była stabilna.

Oprócz Górskiego Karabachu gen. W. N. Thomson przekazał także Azerbejdżanowi Zangezur, położony między Karabachem i Nachiczewanem. Do zwierzchnictwa nad tym obszarem, ważnym ze względów geostrategicznych, pretendował zarówno rząd w Baku, jak i w Erywanii. Także w tym regionie ludność ormiańska opowiedziała się przeciwko władzy Baku, optując za przyłączeniem do Armenii. W kwietniu 1919 r. wybuchły zbrojne walki między ludnością ormiańską i Azerbejdżanem. Ormianie uzyskali przewagę i do początku listopada 1919 r. wyparli wojska azerbejdżańskie z Zangezuru²⁹.

Rozpoczął się również konflikt o Nachiczewan. Region ten, gdzie z kolei dominowali Azerbejdżanie, gen. W. N. Thomson 24 kwietnia 1919 r. przekazał Armenii. Próba wprowadzenia wojsk i administracji ormiańskiej do Nachiczewanu spowodowała opór zbrojny ludności muzułmańskiej, która dążyła do przyłączenia go do Azerbejdżanu. Ostatecznie do końca lipca 1919 r. Nachiczewan uniezależnił się od Armenii³⁰.

²⁵ MAE P, URSS, vol. 638, de Chardigny à Ministère de la Guerre, 15.04.1919 Tiflis, s. 4 - 6; A. L. Altstadt, *op. cit.*, s. 93; T. Swietochowski, *Russia and ...*, s. 75.

²⁶ AA, 16N, vol. 3186 nr 35(1), Lettre du Ministre des Affaires Étrangères d'Arménie au general Walker, 01.03.1919, s. 1; *ibidem*, de Chardigny à Paris - Guerre nr 16, 05.03.1919 Tiflis; NA W, RG 256, M820, dok. 184.01602/24: From B. B. Moore to Ammission Paris, 14.04.1919 Tiflis, s. 1 - 2.

²⁷ MAE N, Londres B, vol. 50, note de 30.04.1919, s. 2 - 3; NA W, RG 256, M820, Roll 223, dok. 184.01602/23: Report on Transcaucasia, 15.04.1919 Tiflis, s. 43 - 44; *ibidem*, dok. 184.01602/23: Supplementary report, 18.04.1919 Erivan, s. 95; A. Ter Minassian, *op. cit.*, s. 134.

²⁸ NAW, RG 256, M820, Roll 223, dok. 184.01602/60: From B. B. Moore to mjr Tyler R.P. 14, 11.06.1919 Tiflis, s. 4 - 5; R. G. Hovannisian, *The Republic ...*, *Volume I ...*, s. 176; A Ter Minassian, *op. cit.*, s. 135.

²⁹ NAW, RG 256, M820, Roll 223, dok. 184.01602/60: From B. B. Moore to mjr Tyler R.P. 14, 11.06.1919 Erivan, s. 3 - 4; *ibidem*, dok. 184.01602/1: From B. B. Moore to Ammission Paris, Misc 510 Moore 1, 10.03.1919 Constantinople, s. 2 - 3; *ibidem*, dok. 184.01602/13: From B. B. Moore to Ammission Paris, Misc 825, 28.03.1919 Tiflis, s. 4; R. G. Hovannisian, *The Republic of Armenia. Volume 2: From Versailles to London, 1919 - 1920*, Berkeley 1982, s. 217 - 218, s. 226.

³⁰ MAE P, Arménie, vol. 13, de Chardigny à Ministre Guerre nr 132, 01.02.1919 Tiflis, s. 3; AA, Série 20N (20N), vol.157 dossier 3, de Poidebrad à Chardigny, 02.08.1919 Erivan, s. 3 - 4; NA W, RG 256,

Przedstawiciele dowództwa brytyjskiego na Kaukazie Południowym podkreślali, że ostateczną decyzję w sprawie przyszłości politycznej terenów spornych w tym regionie podejmą uczestnicy Konferencji Pokojowej, która obradowała w Paryżu od stycznia 1919 r.³¹. Zdając sobie sprawę z jej znaczenia rządy republik wysłały na konferencję oficjalne delegacje. Jednak nie zostały one dopuszczone do udziału w obradach konferencji, ponieważ mocarstwa Ententy nie uznawały niepodległości tych państw, uważając je za część Rosji³².

Także w Paryżu delegacje Azerbejdżanu i Gruzji współpracowały ze sobą. Świadczyło o tym m.in. przyjęte przez nie wspólne stanowisko w czerwcu 1919 r. wobec postawy rządu admirała Aleksandra Kołczaka. Mocarstwa Ententy zaaprobowaly stanowisko admirała A. Kołczaka, który przyznał nierosyjskim obszarom dawnego Imperium carów autonomię narodową. Jednocześnie uznawał je za część odbudowanej w przyszłości Rosji³³.

Spotkało się to z reakcją delegacji Gruzji i Azerbejdżanu, które 17 czerwca 1919 r. wystosowały wspólnie z przedstawicielami Estonii, Łotwy, Białorusi, Ukrainy i Republiki Północnego Kaukazu notę do zwycięskich mocarstw. Wskazywano w niej, iż sygnatariusze dokumentu reprezentują niepodległe państwa utworzone w wyniku samodzielnej decyzji ich ludności oraz posiadające wszelkie atrybuty suwerenności. Państwa te mogą nawiązać stosunki z Rosją pod warunkiem, że uzna ona ich niepodległość. Protestowano przeciwko braku uznania niepodległości tych państw przez rząd w Omsku, utworzony przez admirała Aleksandra Kołczaka oraz domagano się od zwycięskich mocarstw bezzwłocznego uznania ich niepodległości³⁴. Jednak nota ta nie spotkała się z żadną reakcją ze strony polityków zachodnich.

Zagrożenie ze strony Armii Ochotniczej spowodowało podpisanie sojuszu obronnego między rządami Gruzji i Azerbejdżanu 16 czerwca 1919 r. w Tyflisie. Obydwaj sygnatariusze porozumienia zobowiązali się udzielić sobie nawzajem pomocy zbrojnej w przypadku ataku zagrażającego niepodległości lub integralności

M820, Roll 223, dok. 184.01602/23: Report on Transcaucasia, 15.04.1919 Tiflis, s. 32 - 33; R. G. Hovannisian, *The Republic ..., Volume 2 ...*, 65 - 71; A. L. Altstadt, op. cit., s. 105; P. Adamczewski, op. cit., s. 99 - 100.

³¹ MAE P, URSS vol. 638, de Lecomte à Pichon nr 5, 17.01.1919 Teheran, s. 1.

³² MAE P, URSS vol. 638, Delegation de l'Azerbaïdjan à la Conference de la Paix à Paris, 1919, s. 8 - 9; ibidem, Arménie, vol. 2, de Bughos Nubar à Pichon, 09.01.1919 Paris, s. 173 - 174; ibidem, de Bughos Nubar à Président de la Conférence de Paix, 18.01.1919 Paris, s. 265 - 266; G. A. Brinkley, op. cit., s. 104.

³³ MAEN, Londres B, vol. 45, Guiard à Paris nr 365, 02.06.1919 Archangielsk, s. 1 - 2; Papers Relating to the Foreign Relations of the United States. The Paris Peace Conference 1919, Washington 1946, vol. VI, s. 233, s. 321 - 323, s. 356; FRUS 1919 Russia, s. 371, s. 375 - 378; DBFP, vol. III, s. 362 - 364; P. Olszewski, *Polityka państw ...*, s. 117 - 118.

³⁴ MAE P, URSS, vol. 832, Declaration (...) au Président de la Conf. de la Paix, 17.06.1919 Paris, s. 75; FRUS Russia 1919, s. 380 - 381.

terytorialnej jednego z sygnatariuszy ze strony sąsiedniego państwa. W porozumieniu tym nie wspomniano wprost o Armii Ochotniczej, jednak w ówczesnej sytuacji geopolitycznej jedynie ta formacja zagrażała niepodległości obydwu republik. Porozumienie było podpisane na okres dwóch lat³⁷.

Zaproponowano także rządowi Armenii przystąpienie do umowy w terminie dwóch tygodni od daty jej ratyfikacji. Ormianie odrzucili jednak tę propozycję. Tak postawa wynikała ze złych stosunków z Azerbejdżanem, a także z obaw Ormian przed pogorszeniem się ich relacji z „ochotnikami”. Ponadto władze w Erywaniu nie chciały psuć swoich, ę dobrych, stosunków z państwami alianckimi, wspierającymi „ochotników”.

Brak współpracy Armenii z jej zakaukaskimi sąsiadami mógł także wynikać z, wydawałoby się, mocniejszej pozycji międzynarodowej tego państwa. Wskazywało na to m.in. proormiańskie nastawienie opinii publicznej i rządów mocarstw Ententy oraz projekt mandatu amerykańskiego nad Armenią dyskutowany w trakcie obrad Konferencji Pokojowej, a także dynamicznie rozwijająca się pomoc humanitarna amerykańskich organizacji pomocowych dla Ormian tureckich w Armenii³⁸.

Potwierdzeniem tego przekonania mogło być mianowanie 5 lipca 1919 r. amerykańskiego pułkownika Williama N. Haskell'a Wysokim Komisarzem do Spraw Armenii działającym w imieniu rządów: USA, Francji, Włoch i Wielkiej Brytanii, aby usprawnić akcję pomocy humanitarnej dla Ormian oraz przyspieszyć ich powrót do Armenii tureckiej³⁹. Po przybyciu na Zakaukazie płk N. W. Haskell zaczął krytykować władze gruzińskie, które utrudniały przewóz dostaw żywności przez swoje terytorium. Jej część była konfiskowana przez rząd w Tyflisie z powodu trudnej sytuacji aprowizacyjnej także w Gruzji. Działania te powodowały wrogość

³⁵ MAE P, URSS, vol. 832, Convention entre les républiques de Géorgie et d'Azerbaïdjan, 16.06.1919 Tiflis, s. 87 – 88; *ibidem*, note de Ambassade de Russe au Gouvernement de la France, 04.09.1919 Paris, s. 97 – 98; R. G. Suny, *The Making ...*, s. 202 - 203.

³⁶ MAE P; Caucase - Kurdistan, vol. 5, de Chardigny à Ministre de la Guerre nr 45, s. 86 - 87; NA W, RG 256 M820, Roll 223, dok. 184.01602/68: From B. B. Moore to mjr Tyler R.P.16, 20.06.1919 Tiflis, s.2 - 3; A. L. Altstadt, *op. cit.*, s. 96; Г. Петросян, *Отношения Республики Армения с Россией (1918 – 1920 гг.)*, Ереван 2012; s. 256 – 269.

³⁷ NA W, RG 256, M820, Roll 223, dok. 184.01602/68: From B. B. Moore to mjr Tyler R.P.16, 20.06.1919 Tiflis, s. 3; *ibidem*, RG 59, Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of Armenia, 1910 -1929 T1192 (T1192), Roll 1, dok. 860j.01/32: From American Mission to Secretary of State, 23.07.1919 Constantinople, s. 2 - 3; FRUS Russia 1919, s. 774.

³⁸ P. Olszewski, *Polityka Stanów Zjednoczonych wobec Turcji i Bliskiego Wschodu w latach 1918 - 1923*, Piotrków Trybunalski 2015, s. 79 – 84, s. 141 – 146.

³⁹ NA W, RG 256, M820, Roll 194, dok. 181.94/5: Paris Peace Conference, 5.07.1919 Paris, s. 1 - 2; *ibidem*, dok. 184.94/8: From Peace Conference Secretariat General to Secretary of US Delegation, 05.07.1919 Paris, s. 1; DBFP, vol. 1, London 1947, s. 22, FRUS PPC, vol. VI, Washington 1946, s. 741.

między władzami obydwu państw⁴⁰. Wywołały także oficjalny protest wystosowany 18 lipca 1919 r. przez Radę Najwyższą Sprzymierzonych do rządu Gruzji⁴¹.

Do końca października 1919 r. z Kaukazu Południowego wycofały się wojska brytyjskie. Pozostały jedynie niewielki garnizon brytyjski w prowincji batumskiej. Już w czerwcu 1919 r. siły brytyjskie opuściły tereny sporne między republikami południowokaukaskimi. Spowodowało to ponowny wybuch ormiańsko – azerbejdzańskich konfliktów zbrojnych w Górskim Karabachu, Zangezurze i Nachiczewanie⁴².

W drugiej połowie 1919 r. Gruzję i Azerbejdżan ponownie zbliżyła wspólna polityka przeciwko Armii Ochotniczej⁴³. Jej sukcesy w walkach z bolszewikami spowodowały, że rządy Gruzji i Azerbejdżanu próbowały poprawić złe stosunki z Armią Ochotniczą. Było to o tyle istotne, że zwycięskie mocarstwa nadal popierały „ochotników”⁴⁴. Na początku września 1919 r. rozpoczęły się rozmowy przedstawiciela Armii Ochotniczej w Tyflisie gen. Nikołaja Baratowa z reprezentantami rządów Gruzji i Azerbejdżanu⁴⁵. Jednak w październiku 1919 r. zakończyły się one fiaskiem, ponieważ gen. N. Baratow nadal uważał obydwa państwa za część odbudowanej w przyszłości Rosji, dlatego nie chciał uznać ich niepodległości⁴⁶.

Ponieważ złe stosunki między Azerbejdżanem i Armenią destabilizowały sytuację w regionie w końcu sierpnia 1919 r., rząd Gruzji podjął próbę normalizacji stosunków między jego zakaukaskimi sąsiadami⁴⁷. Jej efektem były rozmowy

⁴⁰ NAW, RG 256, M820, Roll 194, dok. 181.94/4: From Greene to Hoover misc 1374, 25.06.1919 Tiflis, s.1; FRUS PPC, vol. IX, Washington 1947, s. 168.

⁴¹ MAE P, URSS, vol. 831, note de Conseil Suprem des Puissances ... au Gouvernement Géorgien, 18.07.1919 Paris, s.115; NA W, RG 256, M820, Roll 194, dok. 181.94/4: From Hoover to Lansing, 03.07.1919 Paris, s. 2; FRUS PPC, Washington 1946, vol. VII, s. 30, s. 161, s. 207, s. 231 - 232; DBFP, vol. I, s. 145.

⁴² MAE N, Rome A, vol. 620, de Defrance à Paris nr 1663, 03.09.1919 Constantinople, s. 1; NA W, RG 256 M820, Roll 223, dok. 184.01602/60: From B.B.Moore to mjr Tyler R.P.14, 11.09.1919 Erivan, s.2.

⁴³ MAE P, URSS vol. 832, côte Azerbaïdjan, Chardigny à Paris - Guerre nr 323, 23.08.1919 Tiflis; NA W, RG 256, M820, Roll 223, dok. 184.01602/108: From Bristol to Ammission nr 1360, 05.08.1919 Constantinople, s. 1; DBFP, vol. III, s. 380, s. 392 - 393, s. 474 - 475, s. 522; FRUS PPC, vol. VI, s. 531, s. 674; G. A. Brinkley, *op. cit.*, s. 186-188.

⁴⁴ MAE N, Rome A, vol. 626, Mission Militaire Française au Caucase, 9.1919 Tiflis; ibidem, Londres B, vol. 50, Mission Militaire Française au Caucase 09.1919 Tiflis; DBFP, vol. III, s. 469, s. 524, s. 574-575, s. 617.

⁴⁵ MAE P, URSS, vol. 832, Mission Militaire Française au Caucase Renseignement politiques 17.19.1919 Tiflis, s. 110 - 111; AA, 20N, vol. 186, Mission Corbel, de Nonancourt à Duroy, 06.09.1919 Tiflis, s. 1; DBFP, vol. III, s. 575, s. 602 - 604.

⁴⁶ MAE P, URSS vol. 832, Mission Militaire Française, Renseignements Politiques, 17.09.1919 Tiflis, s. 111; ibidem, Azerbaïdajn 11.01.1919-31.03.1921, Aperçu général de l'Azerbaïdajn 28.09 - 13.10.1919, s.1; AA, 20N, vol. 186, Mission Corbel, de Corbel à Général en Chef, 29.09.1919 Taganrog, s. 1; FRUS Russia 1919, s. 774 - 775; FRUS PPC, t. VIII, s. 766; DBFP, vol. III, s. 576, s. 584, s. 616 - 617.

⁴⁷ MAE P, URSS, vol. 832, note de le Président de la Délégation Géorgienne au Président de la Conférence de la Paix, 01.09.1919 Paris, s. 94; DBFP, vol. III, s. 600.

gruzińsko – ormiańsko – azerbejdżańskie w Tyflisie, które zakończyły się 23 listopada 1919 r. podpisaniem porozumienia między przedstawicielami Armenii i Azerbejdżanu na temat pokojowego rozstrzygnięcia spornych kwestii terytorialnych. Ustalono także, że 14 grudnia 1919 r. rozpoczną się ormiańsko – azerbejdżańskie rozmowy pokojowe w Baku. Jednak zbyt duże antagonizmy między republikami spowodowały, że porozumienie to nigdy nie weszło w życie⁴⁸.

Pewien wpływ na brak porozumienia między Armenią i Azerbejdżanem miało również nawiązanie kontaktów przez władze Baku z reprezentantami tureckiego ruchu nacjonalistycznego (kemalistowskiego), który rozwijał się w Turcji. Jego przywódcy byli przeciwni planom Ententy oddania Armenii części Anatolii wschodniej⁴⁹. Ponadto zdaniem kemalistów Azerbejdżan, w którym nadal były silne nastroje protureckie, mógł się stać dogodnym pośrednikiem w ich kontaktach z Rosją bolszewicką. Dlatego przedstawiciel tureckich nacjonalistów Nuri Pasza stworzył we wrześniu 1919 r. w Baku działające na polu oficjalnie „Przedstawicielstwo Narodu Tureckiego”. Jego zadaniem było uzyskanie wsparcia od rządu Azerbejdżanu dla ruchu nacjonalistów tureckich. Zgoda na funkcjonowanie tej reprezentacji w Baku wskazywała na sympatie protureckie wśród członków władz azerbejdżańskich⁵⁰.

Rozwijająca się z sukcesem ofensywa wojsk gen. A. Denikina w kierunku Moskwy w drugiej połowie października 1919 r. załamała się. W listopadzie 1919 r. bolszewicy przeszli do kontrofensywy, wypierając wojska „białych” w kierunku południowym. Pogarszała się także sytuacja „ochotników” na Kaukazie Północnym, gdzie wybuchały powstania przeciwko ich władzy wspierane przez bolszewików⁵¹.

Klęska wojsk gen. A. Denikina zmieniła politykę mocarstw Ententy wobec republik południowokaukaskich. 10 stycznia 1920 r. w trakcie obrad Konferencji

⁴⁸ MAE P, URSS, vol. 638, Azerbaïdjan 01.10.1919-31.03.1921, Mission Militaire de la France en Caucase, 23.11.1919 Tiflis, s. 1 -2; *ibidem*, de Nonancourt à Paris - Guerre nr 19, 24.11.1919 Tiflis, s. 1 - 2; AA, 20N, vol.141, dossier 2, Compte-Rendu de 15.10-15.11.1919, 15.11.1919 Paris, s. 6 - 7; NA W, RG 59, T1192, Roll 2, dok. 860j.01/180-: Agreement between Armenia and Azerbaïdjan, 23.11.1919 Tiflis, *ibidem*, dok. 860j.01/180: From col. J. C.Rhea to admiral Bristol, 01.12.1919 Tiflis, s.6; DBFP, vol.III, s. 661-663; FRUS PPC, vol. IX, s. 606, s. 696; B. Patlewicz, *op. cit.*, s. 156.

⁴⁹ AA, 16N, vol. 3187, nr 39, La question arménienne Chardigny, 30.10.1919 Paris, s. 3; MAE N, Londres B, vol. 70, de Constantinople à Paris nr 1161, 25.06.1919 Constantinople, s. 1 - 2; *ibidem*, de Defrance à Paris nr 1265, 10.07.1919 Constantinople, s. 1; *ibidem*, Rome A, vol. 620, de Trebizonde à Paris nr 72, 23.07.1919 Trebizonde, s.1 - 2; *ibidem*, de Defrance à Paris nr 1446, 04.08.1919 Constantinople, s. 1 - 2; DBFP, vol. IV, London 1952, s. 705.

⁵ AA, 20N, vol. 186, Mission Corbel, de Nonancourt à Duroy, 06.09.1919 Tiflis; *ibidem*, 16N, vol. 3187, nr 9, de Nonancourt à Paris - Guerre nr 386 - 369, 06.10.1919 Tiflis; MAE P, URSS, vol. 628, de Nonancourt à Paris - Guerre nr 412 - 413, s.51; MAE N, Londres B, vol. 50, de Constantinople à Paris nr 1907, 11.10.1919 Constantinople, s. 1 - 2; DBFP, vol. IV, s. 818; DBFP, vol. III, s. 649; T. Swietochowski, *Russian ...*, s. 161; B. Patlewicz, *op. cit.*, s. 167.

⁵¹ DBFP, vol. III, s. 657-658; FRUS Russia 1919, s. 777; FRUS PPC, vol. IX, s. 796-797.

Pokojowej przedstawiciele Aliantów uznali de facto rządy Gruzji i Azerbejdżanu. Decyzja ta miała służyć wzmocnieniu wewnętrznemu obydwu państw, aby mogły przeciwstawić się bolszewikom. Jednocześnie w przypadku Azerbejdżanu wskazywano, że uznanie de facto miało służyć przeciwdziałaniu wpływom tureckim w tym kraju. Natomiast 19 stycznia mocarstwa Ententy uznały de facto rząd Armenii⁵².

Dotychczasowe współdziałanie rządów Gruzji i Azerbejdżanu wynikające z ich położenia geopolitycznego, sprawiło także, że dyplomaci mocarstw zachodnich w trakcie obrad Konferencji Pokojowej w połowie stycznia 1920 r., w podobny sposób traktowali obydwa kraje, gdy rozważano kwestię udzielenia pomocy dla republik zakaukaskich. Natomiast mniejszą rolę przyznawano Armenii w ewentualnej „barierze antybolszewickiej” na Kaukazie Południowym⁵³.

O łącznym traktowaniu Gruzji i Azerbejdżanu świadczyły także raporty ekspertów wojskowych Ententy, rozważające możliwość przeciwstawienia się przez te państwa bolszewikom. Wskazywano w nich przede wszystkim na potrzebę wysłania sprzętu wojskowego do obydwu państw, akcentując, że wspólnie mogą one skuteczniej przeciwstawić się atakowi Armii Czerwonej⁵⁴. Pod wpływem tych analiz, a także spotkania z delegacjami Gruzji i Azerbejdżanu 19 stycznia 1920 r., Sprzymierzeni postanowili wysłać broń i amunicję do republik zakaukaskich⁵⁵.

Jednak pierwsze ich dostawy dotarły do Armenii i Gruzji dopiero w połowie lipca 1920 r., natomiast wcześniej uległa pogorszeniu sytuacja geopolityczna regionu z powodu wprowadzenie władzy radzieckiej w Azerbejdżanie 28 kwietnia 1920 r.⁵⁶. Jeszcze przed podporządkowaniem Azerbejdżanu Rosji Sowieckiej doszło do znacznego pogorszenia i tak już złych stosunków między

⁵² MAE P, Série: Y Internationale 1918-1940 (Y), vol. 133, Conférence de la Paix, 11.01.1920 Paris, s. 54; MAE N, Londres B, vol. 330, Resolution H.D. 125 (II), 10.01.1920 Londres; ibidem, de Paris à Londres nr 298, 12.01.1920 Paris, s. 1 - 2; DBFP, vol. III, s. 751 - 752; FRUS PPC, vol. IX, s. 958 - 959; Papers Relating to the Foreign Relations of the United States. 1920 (FRUS 1920), vol. III, Washington 1936, s. 774 - 775; Г. Петросян, op. cit., s. 344 - 347.

⁵³ NA W, RG 59, T1192, Roll 2, dok. 860j.01/192: From Department of State to Embassy Paris, 21.01.1920 Washington, s. 1 - 2; ibidem, dok. 860j.01/192: From Department of State to Embassy Paris, 27.01.1920 Washington, s. 1 - 2; MAE P, SN, vol. 2248, de De France à Paris nr 216, 09.02.1920 Constantinople, s. 16 - 17; MAE N, Rome A, vol. 620, côte 25 - 8, de Millerand à Rome nr 304, 22.01.1920 Paris; FRUS PPC, vol. IX, s. 897-899; FRUS 1920, vol. III, s. 775.

⁵⁴ MAE P, URSS, vol. 638, Azerbaïdjan 11.01.1919-31.03.1921, de Nonancourt à Paris - Guerre nr 29 - 31, 29.02.1920 Tiflis; ibidem, vol. 644, Mission Militaire Française au Caucase, 04.03.1920 Tiflis, s. 5 - 6; DBFP, vol. III, s. 753-755.

⁵⁵ MAE N, Londres B, vol. 330, de Paris à Londres nr 147, 19.01.1920 Paris, s. 1; ibidem, Resolution I.C. P.21, 19.01.1920 Londres, s. 1; FRUS PPC, vol. IX, s. 892 - 897; DBFP, vol. III, s. 776 - 778; DBFP, vol. XIII, London 1963, s. 435 - 437.

⁵⁶ NAW, RG 59, Records of the Department of State Relating to the Internal Affairs of Asia, 1910 - 1929 M722 (M722), Roll 8, dok. 890c.6363/4: From L. I. Thomas, 21.04.1920 London, s. 1; ibidem, dok. 890c.00/3: From consul Randolph, 22.06.1920 Tiflis, s. 6; ibidem, dok. 890c.00/5: Statement of W. C. Smith, 10.09. 1920, s.2 - 4; AA, 20N, vol. 186, Russie Caucase 04.1920 - 03.1921, Mission Militaire Fra-

Baku i Erywaniem⁵⁷. Ich przyczyną był wybuch 23 marca 1920 r. powstania ludności ormiańskiej w Górskim Karabachu przeciwko władzy Azerbejdżanu⁵⁸. Wśród historyków istnieje spór dotyczący przyczyn jego rozpoczęcia. Badacze proormiańscy wskazują, że winę za wybuch powstania ponosiły władze azerbejdżańskie, które nakazały lokalnej reprezentacji ludności ormiańskiej w Górskim Karabachu definitywnie podporządkować się władzy zwierzchniej rządu w Baku. Potwierdzały to także trudne do weryfikacji informacje od przedstawicieli Francji na Zakaukaziu z końca lutego 1920 r., którzy twierdzili, że władze Azerbejdżanu przygotowywały się do ostatecznego zajęcia Górskiego Karabachu⁵⁹.

Z kolei historycy proazerbejdżańscy uważają, że walki rozpoczęły się od wystąpienia ormiańskich oddziałów policyjnych przeciwko azerbejdżańskim formacjom porządkowym. Ponadto powstanie było przygotowywane już od dłuższego czasu z inspiracji i przy pomocy rządu w Erywaniu o czym świadczył fakt, że 13 kwietnia 1920 r. rząd Armenii wysłał do Górskiego Karabachu oddziały gen. Dro (Drastamat Kanoyan), które miały wesprzeć powstańców.

Powstanie w Górskim Karabachu zmusiło rząd azerbejdżański do wysłania do tego regionu większość oddziałów wojskowych, co, według części badaczy, mogło ułatwić opanowanie Azerbejdżanu przez bolszewików, gdyż atakowi Armii Czerwonej nie były w stanie przeciwstawić się nieliczne oddziały rządowe pozostawione na północnej granicy republiki⁶⁰. Argument o znaczeniu karabachskiego powstania dla osłabienia oporu armii azerbejdżańskiej wobec inwazji bolszewików mogły osłabiać wypowiedzi przedstawicieli armii azerbejdżańskiej jeszcze przed sowietyzacją republiki, którzy twierdzili, że wojska Azerbejdżanu nie będą mogły przeciwstawić się atakowi Armii Czerwonej⁶¹.

nçaise au Caucase nr 148 - 153, 29.04.1920 Tiflis, s. 1; MAEN, Trebizonde, vol. 67, de Bertren à Lepissier, 22.04.1920 Batumi; DBFP, vol. XII, s. 582.

⁵⁷ MAE P, SN, vol. 2248, de Martel à Paris nr 1, 29.03.1920, s. 38 - 39; MAE N, Beyrouth, vol. 221, Communiqué du Bureau de Presse nr 118, 13.02.1920, s. 1.

⁵⁸ MAE P, URSS, vol. 638, Azerbaïdjan 01.10.1919-31.03.1921, de Nonacourt à Paris, 30.03.1920 Baku, s. 1; AA, 20 N, vol. 157, Dossier 2, Situation en Arménie nr P/450, 11.02.1920 Tiflis, s. 2 - 3; FRUS 1920, vol. III, s. 591; P. Adamczewski, *op. cit.*, s. 104 - 106.

⁵⁹ MAE N, Trebizonde, vol. 76, de Bertren, 25.02.1920 Batumi, s. 1; *ibidem*, Londres B, vol. 50, de Martel à Paris nr 1, 29.03.1920 Tiflis, s. 1 - 2; *ibidem*, Rome A, vol. 620, côte 25 - 8, de Martel à Paris nr 8, 03.04.1920 Tiflis, s. 1; DBFP, vol. XII, s. 599 - 600.

⁶⁰ NAW, RG 59, T1192, Roll 2, dok. 860j,01/257: From Logan do AMREFA nr 445, 28.04.1920, s. 1; MAE N, Trebizonde, vol. 76, de Bertren à Lepissier, 22.04.1920 Batumi, s. 1; *ibidem*, Rome A, vol. 627, de Martel à Paris nr 10, 27.04.1920 Tiflis, s. 1 - 2; AA, 20 N, vol. 186, de Corbel à Paris - Guerre nr 111, 16.04.1920 Tiflis, s. 1; DBFP, vol. XII, s. 586 - 587; F. Kazemzadeh, *op. cit.*, s. 283 - 284; A. L. Altstadt, *op. cit.*, s. 103; T. Swietochowski, *Russia and...*, s. 92.

⁶¹ AA, 20N, vol. 141, Dossier 4, Rapport Périodique ... 01.02.1920, s. 4-5; MAE N, Londres B, vol. 51, de Defrance à Paris nr 757, 02.02.1920 Constantinople, s. 1; T. Swietochowski, *Russian ...*, s. 176 - 177, s. 181; B. Patlewicz, *op. cit.*, s. 182 - 183.

Choć nie można jednoznacznie obarczać winą za sowietyzację Azerbejdżanu jednej ze stron konfliktu o Górski Karabach, niewątpliwie jednak wprowadzenie władzy radzieckiej w Azerbejdżanie i poprzedzająca ją eskalacja konfliktu w Górskim Karabachu przyczyniła się do pogłębienia azerbejdżańsko – ormiańskiej wrogości.

Sowietyzacja Azerbejdżanu zakończyła próby gruzińsko – azerbejdżańskiej współpracy na płaszczyźnie międzypaństwowej. Jednocześnie władze Gruzji starały się popierać tworzone przez liderów dawnej Demokratycznej Republiki Azerbejdżanu tajne organizacje, które miały walczyć przeciwko władzy bolszewickiej w Azerbejdżanie. Świadczyło o tym powołanie przez azerbejdżańskich emigrantów w Tyflisie „Komitetu Ocalenia Azerbejdżanu” na czele którego stał dawny azerbejdżański premier Fatahi Chan Chojski⁶².

Także sama Gruzja znalazła się w trudnym położeniu militarnym, ponieważ została zaatakowana - podobnie jak Armenia – przez oddziały Armii Czerwonej stacjonujące w Azerbejdżanie. Silny opór ze strony armii gruzińskiej spowodował, że bolszewicy zrezygnowali tymczasowo z zajęcia Gruzji⁶³. Pogarszająca się sytuacja militarna Zakaukazia spowodowała, że władze brytyjskie na początku lipca 1920 r. przekazały Batumi Gruzji. Z kolei rząd w Tyflisie zgodził się na zagwarantowanie Armenii i Azerbejdżanowi prawa do swobodnego korzystania z batumskiego portu⁶⁴.

Możliwość swobodnego korzystania z batumskiego portu była szczególnie ważna dla Armenii, która znajdowała się w trudnej sytuacji militarnej. Po okupacji przez Armię Czerwoną Górskiego Karabachu u schyłku maja 1920 r. rozpoczęły się walki ormiańsko – bolszewickie w Zangezurze, które toczyły się do połowy sierpnia 1920 r.⁶⁵

⁶² MAE N, Rome A, vol. 627, de Martel à Paris nr 112, 03.08.1920 Tiflis, s. 1 - 2; B. Patlewicz, *op. cit.*, s. 206.

⁶³ MAE N, Trebizonde, vol. 77, Revue de presse, 03.05.1920, s. 1; *ibidem*, Londres B, vol. 51, de France à Paris nr 764, 04.05.1920 Constantinople, s. 1; MAE P, URSS, vol. 653, Copie nr 39: Traité entre la Géorgie et la Russie, 07.05.1920, s. 56 - 69; *ibidem*, de Martel à Millerand nr 69, 21.06.1920 Tiflis, s. 70 - 77; AA, 20N, vol. 186, Télégrammes Corbel, de Corbel à Paris - Guerre nr 163, 30.04.1920 Tiflis, s. 1; *ibidem*, 17N, vol. 587, Dossier Caucase, Mission Militaire Française au Caucase nr 741, 18.06.1920 Tiflis, s. 3; Marine Nationale, Service Historique, Château de Vincennes (AM), Série: 1BB7, vol. 138, de Desforges Bureau Naval ..., 25.06.1920 Batumi, s. 1; NA W, RG 59, T1192, Roll 2, dok. 860j.01/314: From Haskell to Hoover, 24.06.1920 Batumi, s. 3; DBFP, vol. XII, s. 609 - 610, s. 615 - 616; R. G. Suny, *The Making ...*, s. 206; A. Furier, *op. cit.*, s. 99.

⁶⁴ AM, Série: 1BB3, vol. 38, Analyse de documents Etat-Major Section d'Orient, 15.07.1920 Paris, s.1; DBF3. Авалов, *op. cit.*, s. 289; P, vol. XII, s. 616, s. 619-621, s. 626-628, s. 632 - 633; W. Materski, *Georgia ...*, s. 183 - 184; R. G. Suny, *The Making ...*, s. 204; P. Olszewski, *Polityka państw ...*, s. 216 - 219.

⁶⁵ NA W, RG 59, T1192, Roll 2, dok. 860j.01/255: From Bristol to Secretary of State nr 328, 10.05.1920 Constantinople, s. 1; *ibidem*, M722, Roll 8, dok. 890c.00/3: From Consul J.Randolph, 22.06.1920 Tiflis, s. 1 - 5, s. 7 - 8; *ibidem*, dok. 890c.00/4: From A. M. Topchibacheff to Ambassador of the USA nr 572,

Pomimo złej sytuacji wojskowej władzom Armenii wydawało się, że doszło do wzmocnienia pozycji międzynarodowej republiki. Wskazywał na to traktat pokojowy podpisany w Sèvres 10 sierpnia 1920 r. między mocarstwami Ententy i Turcją. Również Armenia była jego sygnatariuszem. Postanowienia traktatu wspominały o przyznaniu temu państwu części obszaru tureckiej Anatolii wschodniej na podstawie decyzji prezydenta USA Thomasa W. Wilsona⁶⁶.

Taka wydawałoby się przychylna postawa Aliantów wobec Armenii kontrastowała z ich negatywnym stanowiskiem w sprawie formalnego (*de iure*) uznania niepodległości Gruzji. Wskazywało na to francusko – brytyjskie spotkanie w Boulogne 27 lipca 1920 r. w trakcie którego potwierdzono uznanie Gruzji tylko *de facto*⁶⁷. Niechętnie wobec Gruzji stanowisko dyplomatów zachodnich kształtowały m.in. początkowe oceny traktatu pokojowego - podpisanego między tą republiką a Rosją Sowiecką 7 maja 1920 r. - formułowane przez przedstawicieli mocarstw na Zakaukaziu w których wskazywano, iż oznaczał on podporządkowanie Gruzji bolszewikom⁶⁸. Odmienna pozycja międzynarodowa Gruzji i Armenii, a zwłaszcza różne oceny rządów tych państw przez zwycięskie mocarstwa, powodowała, iż możliwość współpracy między republikami była wątpliwa, pomimo że znajdowały się one w obliczu wspólnego zagrożenia ze strony Rosji Sowieckiej⁶⁹.

Nie czekając na decyzję prezydenta T. W. Wilsona w sprawie przebiegu granicy z Turcją, rząd Armenii w pierwszej połowie sierpnia 1920 r. zajął zbrojnie miasto Olti i kopalnie węgla kamiennego w jego pobliżu⁷⁰. Decyzja ta spowodowała

16.08.1920 Paris, s. 2 - 3; MAE P, URSS, vol. 644, de Premier Ministre de la France à Foch, 01.06.1920 Paris, s. 54; *ibidem*, Arménie, vol. 11, Martel Note, 08.06.1920 Erivan, s. 9 - 10; *ibidem*, Martel à Paris nr 97, 11.07.1920 Tiflis, s. 30; AA, 17N, vol. 587, Dossier Caucase, Mission Militaire Française au Caucase nr 741, 18.06.1920 Tiflis, s. 1 - 2, *ibidem*, 20N, vol. 186, Télégrammes Corbel, de Corbel à Paris - Guerre nr 372 - 374, 03.08.1920 Tiflis, s. 1; *ibidem*, de Corbel à Paris - Guerre nr 385 - 386, 11.08.1920 Tiflis, s. 1; DBFP, vol. XII, s. 633 - 634.

⁶⁶ MAE P, SDN, vol. 56, Le Traité de minorité, 10.08.1920 Sèvres, s. 29-33; MAE N, Berlín B, vol. 566, l'Accord des Alliés - Arménie, 10.08.1920 Sèvres, s. 1-8; P.Olszewski, *Polityka Stanów ...*, s. 236 - 238.

⁶⁷ MAE P, Y, vol. 682, Notes du Secrétaire Français..., 27.07.1920 Boulogne, s. 16 - 17; DBFP, vol. VIII, London 1959, s. 658 - 659; P. Olszewski, *Polityka państw ...*, s. 219 - 220.

⁶⁸ MAE P, URSS, vol. 647, Attaché Militaire à Paris - Guerre nr 1947, 18.05.1920 Londres, s. 2; *ibidem*, vol. 644, de gen. de la Panousse à Ministre de la Guerre nr 8168/A, 27.05.1920 Londres, s. 44, DBFP, vol. XII, London 1962, s. 606; W. Materski, *Georgia ...*, s. 176 - 179.

⁶⁹ MAE P, URSS, vol. 656, Mission Militaire Française au Caucase nr 2/9T, 09.1920 Tiflis, s. 18 - 19, s. 24 - 25; *ibidem*, de Chevalley à Paris nr 40, 12.01.1921 Tiflis, s. 123; *ibidem*, Arménie, vol. 12, de Martel à Millerand nr 128, 06.09.1920 Tiflis, s. 21; P. Olszewski, *Polityka państw ...*, s. 219.

⁷⁰ NA W, RG 59, T1192, Roll 1, dok. 860j,00/4: From US High Commission to the Secretary of State, 11.10.1920 Constantinople, s. 2; *ibidem*, RG 59, Records of the Department of State Relating to Political Relations between Armenia and Other States, 1910 - 1929. T1193 (T1193), Roll 1, dok. 760j,67/35: From Bristol to the Secretary of State, 01.11.1920 Constantinople, s. 1 - 2; MAE N, Rome A, vol. 60, de Martel à Paris nr 118, 12.08.1920 Tiflis, s. 1; R. G. Suny, *Looking ...*, s. 130.

wała reakcję kemalistów, którzy uważali ten obszar za część Turcji i 28 września 1920 r. rozpoczęli ofensywę przeciwko wojskom ormiańskim. Od 29 września do 7 listopada 1920 r. oddziały tureckie zajęły: Sarykamysz, Ardahan, Kars i Aleksandropol⁷¹.

Gdy wybuchły walki ormiańsko – tureckie rząd w Tyflisie ogłosił neutralność. Natomiast kiedy Ormianie zaczęli ponosić klęski, z inicjatywy przedstawicieli Armenii, 25 października 1920 r. w Tyflisie rozpoczęły się rozmowy na temat ormiańsko – gruzińskiej współpracy wojskowej. Rząd Gruzji zgadzał się na tę współpracę pod warunkiem ostatecznego ustalenia granicy między Gruzją i Armenią w strefie neutralnej w powiecie borczalińskim. Ormianie odrzucili tę propozycję prawdopodobnie obawiając się niekorzystnych dla nich rozstrzygnięć terytorialnych w sytuacji, gdy ich pozycja militarna była o wiele gorsza, niż Gruzji⁷².

11 listopada 1920 r. doszło, prawdopodobnie, do podpisania gruzińsko – ormiańskiego porozumienia na temat wprowadzenia oddziałów gruzińskich do strefy neutralnej w powiecie borczalińskim na okres trzech miesięcy⁷³. Siły gruzińskie zajęły ten obszar na przełomie listopada i grudnia 1920 r. O umowie tej nie zostali poinformowani przedstawiciele Aliantów. Ponadto oddziały gruzińskie zajęły także część terytorium powiatu borczalińskiego na południe od strefy neutralnej, które wcześniej było uznane za należące do Armenii. Dlatego działania te zostały bardzo źle przyjęte przez polityków zachodnich nastawionych proormiańsko oraz spotkały się z negatywną reakcją władz Armenii⁷⁴.

Źle położenie militarne Armenii wykorzystala Rosja Radziecka, której oddziały 29 listopada 1920 r. zaczęły zajmować terytorium tego państwa. 5 grudnia 1920 r. w Erywanii stworzono rząd bolszewicki⁷⁵. Podporządkowanie Armenii

⁷¹ NAW, RG 59, T1193, Roll 1, dok. 760j,67/4: From Gray to Secretary of State. 08.10.1920 Constantinople, s. 1; *ibidem*, RG 59, T1192, Roll 1, dok. 860j,00/17: Communiqué officiel du gouvernement d'Arménie, 07.11.1920, s. 1; MAE P, Arménie, vol. 12, de A.Aharonian à G. Leygues, 06.10.1920 Paris, s. 23-24; *ibidem*, de gen. Panousse à Ministre de la Guerre, 08.10.1920 Londres, s. 37 - 38; *ibidem*, URSS, vol. 644, de A. Arahonian à Président de la Conseil des Ambassadeurs, 24.10.1920 Bruxelles, s. 142 - 143; MAE N, Rome A, vol. 579, de Paris à Rome nr 3566, 05.10.1920 Paris, s. 1; AA, 20N, vol. 186, Mission Militaire Française au Caucase, Dossier 3, de Corbel à Paris - Guerre nr 165, 3.11.1920 Tiflis, s. 1; *ibidem*, vol. 1095, Dossier 1, Escadre Méditerranéenne... Situation Hebdomadaires, 06.11.1920, s. 2; FRUS 1920, vol. III, s. 788-789; DBFP, vol. XII, s. 635, s. 646; DBFP, vol. XIII, London 1963, s. 171-173.

⁷² MAE N, Beyrouth, vol. 173, Armée du Levant Etat-Major ..., 21.10.1920 Constantinople, s. 2; DBFP, vol. XII, s. 641-642, s. 644-645; W. Materski, *Georgia ...*, s. 195.

⁷³ A. Б. Кадищев, *op. cit.*, s. 368; W. Materski, *Georgia ...*, s. 196; R. G. Hovannisian, *The Republic of Armenia, Volume IV: Between Crescent and Sickle: Partition and Sovietization*, Berkeley 1996, s. 287-289.

⁷⁴ MAE P, Arménie, vol. 13, de Arahonian à G. Leygues, 08.12.1920 Genève, s. 105.

⁷⁵ NAW, RG 59, T1191, Roll 1, dok. 860j,00/19: From C.K.Moser to the Secretary of State nr 230, 14.01.1921 Tiflis, s.1; MAE P, Arménie, vol. 13, de Defrance à Paris nr 1699-1700, 08.12.1920 Constantinople, s. 101-102; *ibidem*, SN, vol. 2075, État de situation en Arménie, 01.01.1921 Paris, s. 66-67; MAE

Rosji Radzieckiej zamknęło możliwość współpracy między ormiańską republiką a Gruzją. Bolszewickie władze w Erywaniu, podobnie jak radziecki rząd Azerbejdżanu, były wrogo nastawione do Demokratycznej Republiki Gruzji⁷⁶.

11 lutego 1920 r. rozpoczęły się antygruzińskie zamieszki w spornej między Gruzją i Armenią strefie neutralnej w powiecie borczalińskim kontrolowanej tymczasowo przez oddziały gruzińskie. Powstańcy wezwali na pomoc Armieję Czerwoną, która 15 lutego 1920 r. wkroczyła na terytorium Gruzji. Do 18 marca 1921 r. Gruzja została podporządkowana Rosji Radzieckiej⁷⁷. W ten sposób nierozwiązany ormiańsko – gruziński konflikt terytorialny o część powiatu borczalińskiego stał się pretekstem do rozpoczęcia ataku bolszewików na gruzińską republikę. Sowietyzacja Gruzji zamknęła kwestię współdziałania między państwami zakaukaskimi w okresie ich krótkiej niepodległości w latach 1918-1921.

Podsumowując problem współdziałania republik południowokaukaskich należy wskazać, że położenie Gruzji, Armenii i Azerbejdżanu na Kaukazie Południowym sprawiało, że państwa te były powiązane ze sobą licznymi związkami ekonomicznymi, powodującymi, że tworzyły one jeden region geopolityczny. Dlatego efektywne funkcjonowanie niepodległych republik zakaukaskich było w dużym stopniu zależne od ich wzajemnej współpracy. Jednak silne antagonizmy narodowościowe, religijne, terytorialne i polityczne powodowały, że możliwości tej współpracy były bardzo ograniczone, a niekiedy wręcz niemożliwe.

Najwyraźniejsze przejawy współpracy między Gruzinami, Ormianami i Azerbejdżanami miały miejsce w okresie od rewolucji lutowej do maja 1918 r. Ich wynikiem było powołanie Zakaukaskiej Demokratycznej Republiki Federacyjnej. Konieczność współdziałania trzech najliczniejszych narodów Kaukazu Południowego w tym czasie wynikała przede wszystkim z groźby zajęcia tego regionu przez Turcję. Jednak narastające już wcześniej antagonizmy, przede wszystkim między Ormianami i Azerbejdżanami, spowodowały, że doszło do powstania trzech niezależnych republik zakaukaskich. Po okresie ich krótkiej zależności od Turcji i Niemiec, od schyłku 1918 r. suwerenności tego regionu zaczęła zagrażać

N, Londres Ambassade 1921 – 1940, Série C, vol. 593, Notice sur la situation en Arménie, 19.12.1920, s. 2 - 3; ibidem, de Chevalley à Paris nr 25, 10.01.1921 Tiflis, s. 1; FRUS 1920, vol. III, s. 806, s. 809; DBFP, vol. XII, s. 655; R. G. Suny, Looking ..., s. 138 - 139, A. Б. Кадишев, *op. cit.*, s. 416 – 417.

⁷⁶ NA W, RG 59, T1192, Roll 1, dok. 860j.00/19: From C. K. Moser to the Secretary of State nr 230, 14.01.1921 Tiflis, s. 3 - 5; MAE P, URSS, vol. 645, de Chevalley à Berthelot, 13.12.1920 Tiflis, s. 143 - 144.

⁷⁷ MAE N, Londres C, vol. 593, de Pelle à Paris nr 346 - 348, 22.02.1921 Constantinople, s. 1; MAE P, URSS, vol. 658, de Constantinople à Ministre de la Marine nr 996, 28.02.1921 Constantinople, s. 107; ibidem, vol. 645, côte Républiques du Caucase, Consul de France à Briand, 21.03.1921 Batumi, s. 1; AA, 20N, vol. 186, Télégrammes Corbel, de Corbel à Paris - Guerre nr 53, 01.03.1921, s. 1; *ibidem*, de Corbel à Paris - Guerre nr 72, 14.03.1921, s. 1; DBFP, vol. XII, s. 664 - 666, s. 671 - 672, s. 677; W. Materski, *Georgia ...*, s. 214 – 225; A. Furier, *op. cit.*, s. 106 – 107.

„biała” Rosja. Groźba zajęcia Gruzji i Azerbejdżanu przez Armię Ochotniczą w 1919 r. skłoniła obydwie państwa do zawarcia ze sobą sojuszu wojskowego i wspólnych wysiłków na arenie międzynarodowej, aby zneutralizować zagrożenie ze strony „ochotników” oraz uzyskać uznanie ich niepodległości przez mocarstwa Ententy.

Natomiast prorosyjska Armenia, która, jak się wydawało na podstawie proormiańskich deklaracji polityków zachodnich, była faworyzowana przez zwycięskie mocarstwa - nie przystąpiła do tego sojuszu. Duży wpływ na stanowisko Ormian miały konflikty ormiańsko – azerbejdżański w Górskim Karabachu, Zangezuru i Nachiczewanie i w mniejszym stopniu spór między Erywaniem i Tyflisem o powiat borczaliński, a także utrudnianie przez Gruzję dostaw pomocy humanitarnej do Armenii.

Klęski „ochotników” w walkach z bolszewikami spowodowały, że groźba podporządkowania Zakaukazia „białym” na początku 1920 r. zmniejszyła się, natomiast pojawiło się realne niebezpieczeństwo zajęcia regionu przez Rosję Radziecką. Jednocześnie na przełomie 1919 r. i 1920 r. ponownie pewną rolę na Kaukazie Południowym zaczęła odgrywać Turcja, tym razem nacjonalistyczna, która nawiązała bliższe kontakty z tradycyjnie protureckim Azerbejdżanem. Odnowienie wpływów tureckich w Azerbejdżanie spowodowało pogłębienie wrogości Armenii wobec tego państwa.

Realną groźbę zajęcia Kaukazu Południowego przez Rosję bolszewicką pokazała sowietyzacja Azerbejdżanu. Jednak, mimo to, Gruzja i Armenia nie były w stanie nawiązać bliższych relacji. Wynikało to z wzajemnej nieufności obydwu rządów, a ponadto przekonania Ormian o uzależnieniu Gruzji od Rosji Radzieckiej z którą Armenia toczyła walki o Górski Karabach i Zangezur. Istniało także przeświadczenie wśród Ormian o ich silnym poparciu ze strony zwycięskich mocarstw, na co mógł wskazywać traktat w Sèvres, którego Armenia była sygnatariuszem.

Jednak traktat ten nie wszedł w życie, natomiast rząd erywański rozpoczął walki z nacjonalistami tureckimi (rząd w Stambule był wówczas spacyfikowany przez Aliantów – uwaga P.O. nie do tekstu artykułu tylko dla redaktor tekstu), które zakończyły się klęską Armenii. Osłabienie militarne republiki ormiańskiej wykorzystali bolszewicy, którzy przejęli w niej władzę. Dodatkowo zajęcie przez wojska gruzińskie spornych terenów powiatu borczalińskiego przyczyniło się do pogorszenia już i tak niezbyt dobrych relacji gruzińsko – ormiańskich. Po sowietyzacji Armenii, także republika gruzińska została podporządkowana władzy Moskwy.

W ten sposób konflikty między państwami zakaukaskimi w okresie ich krótkiej niepodległości, które miały genezę jeszcze w wydarzeniach sprzed końca maja 1918 r., powodowały, że istniejąca wówczas nieufność między Ormianami i Gruzinami oraz wrogość w przypadku Ormian i Azerbejdżan, wpływały nieko-

rzystnie na ich relacje. Spowodował także brak współdziałania między liderami ormiańskimi a azerbejdżańskimi i gruzińskimi na emigracji. Natomiast stosunkowo dobre relacje gruzińsko – azerbejdżańskie w okresie niepodległych państw ułatwiały Gruzinom i Azerbejdżanom współpracę na emigracji.

Dr hab. Paweł Olszewski – adiunkt w Instytucie Historii i Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach, Filia w Piotrkowie Trybunalskim. Członek Polsko-Gruzińskiej Komisji Historyków. Jego zainteresowania obejmują stosunki międzynarodowe w regionie Kaukazu i Bliskiego Wschodu w okresie międzywojennym

Between Russia and Turkey - Attempts of Cooperation between the South Caucasus Republics in the years 1918-1921

Paweł Olszewski

The aim of the article is to present attempts of cooperation between the South Caucasus republics in the years 1918 - 1921. Relations between these states had a great influence on relations between Georgian, Armenian and Azerbaijani émigrés in the interwar period. The geopolitical location of Georgia, Armenia and Azerbaijan meant that the existence of independent Caucasus countries was largely dependent on their mutual cooperation. Moreover, from the beginning of the existence of independent republics, their sovereignty was threatened by Turkey, followed by Russia, both „white” and „red”.

The threat of occupation of Georgia and Azerbaijan by the Volunteer Army in 1919 prompted both countries to cooperate and joint diplomatic efforts to gain recognition of their independence from the Entente Powers. The Georgian-Azerbaijani alliance was not joined by Armenia because of the Armenian-Azerbaijani conflict about Nagorno-Karabakh, Zangezur and Nakhichevan; the Armenian-Georgian

Между Россией и Турцией - попытки сотрудничества между южнокавказскими республиками в 1918-1921 годах

Павел Ольшевски

Целью статьи является представление попыток сотрудничества между южнокавказскими республиками в 1918-1921 годах. Отношения между этими государствами имели большое влияние на сотрудничество между грузинскими, армянскими и азербайджанскими эмигрантами в межвоенный период. Исходя из геополитического положения Грузии, Армении и Азербайджана, существование независимых стран Кавказа в значительной степени зависело от их взаимного сотрудничества. Более того, с самого начала существования независимых республик их суверенитету угрожала Турция, а потом «белая» и «красная» Россия.

Угроза оккупации Грузии и Азербайджана Добровольческой Армией в 1919 году побудила обе страны к сотрудничеству и совместным дипломатическим усилиям с целью добиться от государств Антанты признания их независимости. Армения не присоединилась к грузинско-азербайджанскому альянсу

dispute over the Borchinsky region, as well as the pro-Russian attitude of the government in Yerevan. After the sovietisation of Azerbaijan, Armenia and Georgia were not able to establish a closer relationship. This was due to the mutual distrust of both governments, as well as the Armenians' belief in the support of the Entente Powers, in contrast to the weak position of Georgia in the Allies' policy. The lack of cooperation between Georgia and Armenia facilitated the subordination of both republics to the Bolsheviks.

In this way strong national, religious, territorial and political antagonisms between the countries of the South Caucasus prevented cooperation, especially between Armenia and Azerbaijan. They also caused a lack of cooperation between Armenian, Azerbaijani and Georgian émigré leaders. On the other hand, the relatively good Georgian-Azerbaijani relations between 1918 and 1920 made it easier for Georgian and Azerbaijan to cooperate in emigration.

из-за армяно-азербайджанского конфликта вокруг Нагорного Карабаха, Зангезура и Нахичевана и армяно-грузинского спора о Борчалинский уезд, а также про-российского настроения правительства в Ереване. После советизации Азербайджана, Армении и Грузии не смогли установить между собой более тесные связи. Это было вызвано взаимным недоверием обоих правительств, а также убеждением армян в том, что они, в отличие от грузинов, получают поддержку со стороны государств Антанты. Отсутствие сотрудничества между Грузией и Арменией упростило большевикам задачу подчинения обеих республик.

Таким образом, сильные национальные, религиозные, территориальные и политические антагонизмы между государствами на Кавказе препятствовали их сотрудничеству, особенно между Арменией и Азербайджаном. Они также сказались на недостаточном сотрудничестве лидеров армянской эмиграции с азербайджанскими и грузинскими эмигрантами. С другой стороны, относительно хорошие грузино-азербайджанские отношения в 1918-1920 годах облегчили сотрудничество грузинов и азербайджанцев в эмиграции.

